

Dini Araştırmalar, Ocak-Nisan 2000, C. 2, s. 6

Pavlus Teolojisinde Gnostik Unsurlar

*Şinasi Gündüz**

Hıristiyanlık Öncesi Gnostisizm

Hıristiyanlığın Gnostisizmle** ilişkisi öteden beri tartışılmaktadır. Erken dönemlerden itibaren Hıristiyan patristik yazarlar (kilise babaları) Gnostisizmi temelde Hıristiyanlık içerisinde neşet eden bir heresi olarak gördüler ve kaleme aldıkları apolojetik eserlerinde özellikle Simon Magus, Marcion, Valentinus, Basilides gibi Hıristiyanlık geleneği içerisinde yetişen kişilerle onların görüşlerini izleyenlere karşı reddiyelere yer verdiler.¹ Ayrıca Iraneaus gibi yazarlar, bütün heretik görüş ve düşüncelerin (bu arada Gnostik akımların) kaynağının Simon Magus ve onun aykırı fikirleri olduğunu ileri sürdüler.² Dolayısıyla

* *Doç.Dr.* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

** **Gnosis:** Yun. "bilgi, hikmet, marifet". Gnostik geleneklerde kişinin kurtuluşu için bilmesi şart olan gizli kutsal bilgi; tanrının gerçekliği, alemin hakikati ve ruhun yapısıyla ilişkili esoterik (gizli) bilgi.

Gnostik:Geniş anlamda alem, insan, tanrı ve kurtuluşa ilişkin esoterik ve mistik kutsal bilgiye sahip olduğu iddia eden kişi ya da akım.

Gnostisizm: Tanrı, alem, insan ve bunların birbiriyle olan ilişkilerini kendine has kutsal esoterik bilgi doktrini temelinde dayalı olarak açıklamayı ilke edinen dinî felsefi gelenek.

1 Jonas, H., *The Gnostic Religion*, Beacon Hill: Beacon Press 1958, ss.32-33; Rudolph, K., *Gnosis: The Nature and History of an Ancient Religion*, tr. ed. R.Mc.L. Wilson, Edinburgh: T. & T. Clark 1983, ss.9-10.

2 Bkn. Irenaeus, *Adversus Haereses (Against the Heretics)*, I, xxiii, 2, http://www.ccel.org/fathers2/ANF-01/anf01-58.htm#P6155_1380364 (12.01.2000).

Gnostisizm, bu yazarlarca Hıristiyanlık içi bir fenomen olarak algılandı.³

Gnostisizmin, özellikle de Hıristiyanlık bünyesinde ortaya çıkan Gnostik akımların kökenine ilişkin erken dönem Hıristiyan yazarlarca savunulan bu görüş, uzun yıllar Hıristiyan bilim adamlarınca benimsendi. Hatta birçok modern dönem araştırmacısı da bu yaklaşımı benimseyen bir tutum izledi. Örneğin S. Petrement, Gnostisizmin, Hıristiyanlığın heretik bir akımı olduğunu ve onun kökeninin belirli Yeni Ahit metinlerinin aşırı yorumlarında aranması gerektiğini vurguladı.⁴ M. Mansoor, Gnostisizm teriminin dar anlamda MS ikinci yüzyılda ortaya çıkan Hıristiyanlığın heretik bir yorumunu ifade ettiği üzerinde durdu.⁵ P. Perkins ve B. Layton da Gnostisizmin temelde Hıristiyanlığın sapkın bir akımı olduğunu savunmayı sürdürdüler.⁶ Kısaca bütün bu bilim adamları, Gnostisizmi Hıristiyanlık içerisinde izah etmeye çalıştılar. Bu arada Adolph van Harnack gibi bazı bilim adamları Gnostisizmin öncesi ve sonrası üzerinde fazla durmadan, Hıristiyan kilise tarihiyle ilişkisi açısından Gnostisizm konusuna eğildiler. Bu çerçevede, Adolph van Harnack, Gnostisizmin Hıristiyanlığın Helenleşmesi olduğunu savundu.⁷ Buna karşılık H.C. Puech ise onun, Hıristiyanlığın Helenleşmesi değil *doğulaştırılması* (orientalisation) olduğunu iddia etti.⁸

Diğer taraftan Hıristiyanlık-Gnostisizm ilişkisi konusunda, son zamanlarda çeşitli bilim adamları bu geleneksel Hıristiyan açıklamaların dışında görüşler ifade etmeye başladılar. Özellikle Kumran metinleriyle Nag Hammadi literatürünün keşfi ve Sâbîlik kutsal metinleri üzerinde yapılan araştırmalar, bazı araştırmacıları Gnostisizmin Hıristiyanlık dışında da mevcut olan bir akım olduğu düşüncesine sevketti. Bu çerçevede dinler tarihi ekolü mensupları, Gnostisizmin Hıristiyanlık da dahil her din-

-
- 3- Diğer taraftan kilise babası Hegesippus'la birlikte bazı Hıristiyan yazarlar ise Gnostik mezheplerin kökeninin Esseniler, Samaritanlar ve Sampseanlar gibi Yahudi ekollerine dayandığını ifade ettiler. Bkn. Doresse, J., "Gnosticism", J.C. Bleeker, G. Widengren (ed.), *Historia Religionum. Handbook for the History of Religions, I: Religions of the Past*, Leiden: Brill 1969, s.539.
- 4 Bkn. Drijvers, H.J.W., "The Origins of Gnosticism as a Religious and Historical Problem", *Nederlands Theologisch Tijdschrift*, 22, 1968, s.322.
- 5 Mansoor, M., "The Nature of Gnosticism in Qumran", U. Bianchi (ed.), *The Origins of Gnosticism: Colloquium of Messina 13-18 April 1966*, Leiden: Brill 1967, s. 392.
- 6 Sanders, J.T., "Nag Hammadi, Odes of Solomon and NT Christological Hymns", J.E. Goehring ve diğerleri (ed.), *Gnosticism and the Early Christian World*, Polebridge Press 1990, s.51.
- 7 Rudolph, *Gnosis: The Nature and History of an Ancient Religion*, ss.31-32.
- 8 Drijvers, "The Origins of Gnosticism as a Religious and Historical Problem", s.339.

sel gelenekte görülebilecek olan senkretist bir akım olduğu görüşünü tartışmaya başladılar.⁹ R.P. Casey ve H.M. Schenke, Gnostisizmin Hıristiyanlıkla aynı zamanda görülen bir akım olduğunu ve Hıristiyanlıkla Gnostisizmin farklı yönlerde gelişme sağladığını ileri sürerek, Gnostisizmin Hıristiyanlıktan bağımsız olarak doğup geliştiği kanaatini dile getirdiler.¹⁰ Öte yandan bu tartışmalar doğrultusunda çeşitli araştırmacılar, Gnostisizmin Hıristiyanlık öncesi dönemlere kadar uzanan bir akım olduğunu ve Hıristiyanlık öncesi Yahudilik, Anadolu sır dinleri ve çeşitli Filistin-Suriye kültürleriyle Eski Mısır ve Eski İran dinsel geleneklerinde de çeşitli Gnostik motiflerin bulunduğunu ileri sürdüler. A. Hilgenfeld, W. Boussed, R. Reitzenstein, G. Widengren ve J. Robinson gibi araştırmacılar, Hıristiyanlık öncesi ya da Hıristiyanlık dışı Gnostik unsurlar konusunda Samiritanlar (Samiriler), eski Ortadoğu kültürleri, Eski İran kurtuluş öğretileri ya da çeşitli Nag Hammadi metinlerine dikkat çektiler.¹¹ Yine G. Macrae, B. Pearson ve bir dereceye kadar K. Rudolph, Gnostisizmin Yahudi geleneğiyle ilişkisine ağırlık verdiler ve Hıristiyanlık öncesi dönemde Yahudi geleneği içerisindeki Gnostik temayüller üzerinde durdular.¹² O. Cullmann, 20. yüzyıl ortalarında keşfedilen Kumran metinlerinin, bu cemaatin yaşadığı dönemde (MÖ 2- MS 1. yüzyıllar) halihazırda bir Yahudi Gnostisizminin varlığını ortaya koyduğunu vurguladı.¹³ Böylelikle Gnostisizmin Hıristiyanlık içi bir fenomen olduğu yönündeki geleneksel Hıristiyan düşüncesinin dışında, Gnostisizmin kaynağı konusunda ileri sürülen çeşitli teorilere kapı aralanmış oldu. Nitekim bu doğrultuda Gnostisizmin kaynağı olarak Yahudiliği, Eski İran ve Babil dinsel geleneklerini,

9 Bkn. Pearson, B.A., "The Apocalypse of Peter and Canonical 2 Peter", J.E. Goehring ve diğerleri (ed.), *Gnosticism and the Early Christian World*, Polebridge Press 1990, s.67.

10 Drijvers, "The Origins of Gnosticism as a Religious and Historical Problem", ss.338-339.

11 Bu bilim adamlarının konuya ilişkin görüşlerinin özeti ve değerlendirilmesi konusunda bkn. Rudolph, *Gnosis: The Nature and History of an Ancient Religion*, ss.30-34; Yamauchi, E.M., *Pre-Christian Gnosticism. A Survey of the Proposed Evidences*, London 1973, ss.101-102.

12 Sanders, "Nag Hammadi, Odes of Solomon and NT Christological Hymns", s.52.

13 Bkn. Cullmann, O., *The Christology of the New Testament*, S.C. Guthrie, C.A.M. Hall (tr.), London: SCM Press 1959, ss.39 n.2, 146 n.1. Ayrıca Cullmann, bir Yahudi-Hıristiyan Gnostisizminin varlığından da bahsederek, Yahudi-Hıristiyan Gnostiklerin spekülasyonlarına Pseudo-Clementine metinlerde rastlandığına dikkat çeker. Ona göre bu, Hıristiyan Gnostisizminin en erken görüntüsüdür. Bkn. aynı eser, ss.39-42, 146.

Eski Yunan'ı ya da Suriye-Filistin'i ön plana çıkaran çeşitli görüşler ortaya çıktı.¹⁴

Gnostisizmin kaynağının Hıristiyanlık olmadığı ve bunun Hıristiyanlık öncesi dönemde çeşitli dinsel gelenekler bünyesinde mevcut olan bir akım olduğu iddiaları bazı Hıristiyan yazarlarca şiddetle tenkit edildi. Örneğin; Hıristiyanlık öncesi bir Gnostisizmden bahsedilip bahsedilemeyeceği tartışmalarını ele alan müstakil bir kitap yazan E.M. Yamauchi, geniş anlamda Gnostik düşüncelere paralel birtakım hususlara Hıristiyanlık dışı dinsel geleneklerde de rastlamak mümkün olsa bile dar anlamda Hıristiyanlık öncesi Gnostisizmin varlığını gösteren tatmin edici bir kanıtın olmadığını vurguladı.¹⁵ Hıristiyanlık öncesi bir Yahudi Gnostisizminin var olup olmadığı tartışmasına yönelik bir çalışmada ise Yamauchi, Gnostisizmde Yahudi unsurların kesinlikle mevcut olduğunu, muhtemelen bir Yahudi Gnostisizminden bahsedilebileceğini, ancak Hıristiyanlık öncesi bir Gnostisizmden bahsetmenin mümkün olmadığını, zira bunun ispatlanamadığını ileri sürdü.¹⁶ Aynı şekilde H.J.W. Drijvers da her ne kadar Gnostisizmde var olan bazı motiflere Hıristiyanlık öncesi zamanlarda rastlansa da bunun, o dönemlerde Gnostisizmin gerçek anlamda mevcut olduğunu göstermeyeceğini savundu.¹⁷

Hıristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren Marcion, Cerinthus, İskenderiyeli Clement, Basilides, Valentinus, Bardaisan, Menander, Saturninus ve benzeri birçok Hıristiyan düşünürün Gnostik düşüncelerle içli dışlı olduğu, hatta bunlardan çoğunun daha sonraları kendi adlarıyla tanınan Gnostik ekollerin kurucuları olarak tarihe geçtiği bilinmektedir.¹⁸ Bu kişilerin düşüncelerinde yer alan Gnostik

14 Gnostisizmin kaynağı meselesi ayrı bir araştırma konusu olduğundan, bu çalışmada biz bu konudaki tartışmalarına girmeyeceğiz. Bu konuda ileri sürülen teoriler için bkn. Jonas, *The Gnostic Religion*, s.33; Filoramo, G., *A History of Gnosticism*, tr. A. Alcock, Oxford: Basil Blackwell 1990, ss.142-147.

15 Yamauchi, *Pre-Christian Gnosticism. A Survey of the Proposed Evidences*, ss.13-14.

16 Bkn. Yamauchi, E.M., "Jewish Gnosticism? The Prologue of John, Mandaean Parallels, and the Trimorphic Protennoia", R. Van den Broek, M.J. Vermaseren (ed.), *Studies in Gnosticism and Hellenistic Religions Presented to Gilles Quispel on the Occasion of his 65th Birthday*, Leiden 1981, s.497.

17 Drijvers, "The Origins of Gnosticism as a Religious and Historical Problem", s.339.

18 Başta Irenaeus olmak üzere erken dönemlere ait çeşitli Hıristiyan yazarlar bunların Gnostik düşünceleri hakkında bilgi vermişlerdir. Örneğin bkn. Irenaeus, *Adversus Haereses*, I, xxiii, 4-5, xxiv, 1-7, xxix, 1-4, xxx, 1-15; Tertullian, *Against All Heresies*, I-IV, <http://www.newadvent.org/fathers/0319.htm> (12.01.2000).

motiflerin kaynağının ne olduğu sorunu, Gnosisin Hıristiyanlık dışında da var olan bir fenomen olup olmadığı ya da Gnostisizmin Hıristiyanlık öncesi döneme ait olup olmadığı tartışmalarında önemli rol oynamıştır. Ancak Gnostisizmin Hıristiyanlık öncesi bir akım olup olmadığı tartışmalarını alevleyen en önemli etken, başta Yuhanna İncili olmak üzere çeşitli Hıristiyan metinleriyle Simon Magus ve Pavlus gibi Yeni Ahit şahsiyetlerinin düşüncelerinde yer alan birtakım unsurların Gnostik motiflerle ilişkili görülmesidir. Başta R. Bultmann olmak üzere birçok bilim adamı, Dördüncü İncil yazarı Yuhanna'nın Gnostik geleneklerle ilişkili bir kişi olduğunu ve dolayısıyla yazdığı İncil'inde Gnostik düşünceleri Hıristiyanlaştırdığını ileri sürmüşlerdir.¹⁹ Yunanna İncili üzerine yazdığı muhteşem tefsir çalışmasıyla dikkati çeken Bultmann,²⁰ Yuhanna'nın bir zamanlar Gnostik olduğunu ve Gnostik düşüncelerini özellikle de varlık öncesi var olan (pre-existent) ilahi Redeemer (Kurtarıcı) motifini İncil'e yansıttığını savunur ve Yuhanna İncili'ni anlama noktasında Maniheist, Sâbiî ve benzeri Gnostik kaynakların önemini vurgular.²¹ Bultmann'a göre Yuhanna, Gnostik düşünceyi tarihselleştirmiş ve onun metafiziksel düalizmini karar düalizmine (dualism of decision) dönüştürmüştür.²² G. Robinson ise Yuhanna İncili'ni, özellikle de bu İncil'in giriş kısmını (Prologue) Nag Hammadi metinlerinden *Trimorphic Protennoia* ile karşılaştırır ve bu iki metin arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Robinson, *Trimorphic Protennoia*'nın asıl olarak Hıristiyanlık öncesi Gnostik geleneğine ait olan bir metin olduğunu ve Gnostisizmin Hıristiyanlaştırılması döneminde bu metnin de Hıristiyanlaştırıldığını ifade eder.²³

19 Yuhanna'nın Gnostik geleneklerle ilişkisi konusunda farklı görüşler ileri süren bilim adamları da mevcuttur. Örneğin; A.H.B. Logan, bir makalesinde Yuhanna'nın Gnostisizmden etkilenmesinden ziyade, Gnostiklerin Yuhanna'dan etkilenmiş oldukları üzerinde durur. Bkn. Logan, A.H.B., "John and the Gnostics: The Significance of the Apocryphon of John for the Debate About the Origins of the Johannine Literature, *JSNT*, 43, 1991, ss.41-69.

20 Bultmann, R., *The Gospel of John: A Commentary*, tr. G.R. Beasley-Murray, Oxford: Basil Blackwell 1971.

21 Bkn. Bultmann, *The Gospel of John: A Commentary*, ss. 7-9 (Walter Schmithals'ın Bultmann'ın eserine yazdığı Giriş'ten); Smalley, S.S., *John: Evangelist and Interpreter*, Exeter: The Paternoster Press 1978, 52. Ayrıca bkn. Howard, W.F., "The Fourth Gospel and Mandaeen Gnosticism", *London Quarterly Review*, 1927, ss.72-85.

22 Morgan, R., "Rudolph Bultmann", D.F. Ford (ed.) *The Modern Theologians: An Introduction to Christian Theology in the Twentieth Century*, London: Blackwell 1997, s.72.

23 Bkn. Robinson, G., *Trimorphic Protennoia and the Prologue of the Fourth Gospel*, J.E. Goehring ve diğerleri (ed.), *Gnosticism and the Early Christian World*, Polebridge Press 1990, ss.37-38, 45.

Hıristiyanlık öncesi Gnostisizmin varlığı tartışmalarında bir diğer önemli şahsiyet Simon Magus'tur. Hıristiyanlarca geleneksel olarak bütün heresinin ve bu çerçevede Gnostik düşüncenin kaynağı olarak görülen Simon Magus'la ilgili olarak Yeni Ahit, onun Samaryalı bir büyücü olduğunu vurgular. Ayrıca Simon'un Filipus aracılığıyla İsa cemaatine katılmadan önce halkın onun gösterdiği mucizevi gücü "Tanrı'nın gücü" olarak değerlendirdiğinden ve İsa cemaatine katıldıktan sonra havarilerden Petrus'la Yuhanna'nın Mesih aracılığıyla sahip oldukları mucizevi gücü elde etme hırsı içerisinde olup onlara rüşvet teklif ettiğinden bahseder; bu nedenle havarilerce kınanan bir kişi olduğunu vurgular. Onun Gnostik fikir ve düşüncelerinden ise söz etmez.²⁴ Diğer taraftan Justin Martyr, Irenaeus, Tertullian ve Hippolytus gibi erken dönem kilise babaları ise eserlerinde, "zındıklığın kaynağı ve başı" olarak gördükleri Simon Magus'un Gnostik fikir ve düşünceleri hakkında detaylı bilgi verirler. Bu kaynaklarda öncelikle Simon Magus'un "Tanrı" olduğunu iddia ettiği vurgulanır. Ayrıca onun, yüce Tanrı'dan (kendisinden) sudur yoluyla varlığın meydana geldiğini savunduğu anlatılır. Buna göre sudurun ilk aşaması, ilk düşünceye (Ennoia) tekabül eden bir dişi figür, Helena'dır. Daha sonra sudur (bir bakıma ilahi varlıktan düşüş) devam ederek ruhsal alemler oluşmuş ve bu süreç, maddi alemin var oluşuna kadar sürmüştür. Simon'a göre maddi alem meleklerce yaratılmıştır. Bu erken dönem Hıristiyan yazarlarca, ayrıca Helena'nın maddi alemde tutsak edilmesi ve yüce tanrının, maddi alemde tutsak olan Helena'yı kurtarmak için insan suretindeki bir kurtarıcı olarak maddi aleme gelmesi düşüncesi gibi Simon Magus'a atfedilen görüşler hakkında da bilgi verilir.²⁵

J. Danielou gibi bilim adamları, Pavlus'un çağdaşı ve Pavlus gibi bir Yeni Ahit figürü olan Simon Magus'un savunduğu Gnostik fikirlerin, Hıristiyanlık öncesi

24 Krş. Resullerin İşleri 8:9-24.

25 Krş. Justin Martyr, *The First Apology*, XXVI, http://www.ccel.org/fathers2/ANF-01/anf01-46.htm#P3523_620967 (10.02.2000); Irenaeus, *Adversus Haereses*, I, xxiii, 1-4; Tertullian, *Against All Heresies*, I; Hippolytus, *The Refutation of All Heresies*, IV/51, VI/2, 4-15, http://www.ccel.org/fathers2/ANF-05/anf05-10.htm#P1395_390918 (22.02.2000). Simon Magus'un Gnostik düşünceleriyle ilgili derli toplu bir bilgi için bkn. Filoramo, *A History of Gnosticism*, ss.142-152.

26 Bkn. Yamauchi, *Pre-Christian Gnosticism. A Survey of the Proposed Evidences*, s.61.

27 Bkn. Fossum, J.E., *The Name of God and the Angel of the Lord: Samaritan and Jewish Concepts of Intermediation and the Origin of Gnosticism*, Tübingen: J.C.B. Mohr 1985, s.162.

Gnostisizmin varlığını ispatlayan önemli bir delil olduğu kanaatindedirler. Ona göre Simon'un Gnostisizmini Hıristiyanlık içi bir fenomen olarak değerlendirmek imkansızdır; zira Hıristiyanlıkla ilişkiye geçmeden önce Simon, tam anlamıyla bir Gnostiktir. Danielou'nun bu yaklaşımı E. Haenchen, W. Schmithals ve H.-M. Schenke gibi araştırmacılarca da benimsenmiştir.²⁶ Gerçekten de kimi araştırmacıların²⁷ "Gnostisizm tarihindeki ilk kayda değer kişilik" şeklinde nitelendikleri Simon Magus'un Gnostik düşüncelerini ikinci yüzyıl ve sonrasında ortaya çıkan Valentinus, Basilides ve benzeri kişilerin Gnostisizmine benzer şekilde Hıristiyanlıkla ilişkili bir akım olarak görmek mümkün görülmemektedir. Havarilerin yaşadığı dönemde yaşayan ve Yeni Ahit'teki ifadelerle göre Helenik Hıristiyanlıkla bu inancın Samarya bölgesinde yayılma sürecinde tanışan büyücü Simon, Gnostik fikirlerine Hıristiyanlıkla ilişkisinden önce sahip olmuş olmalıdır. Gerek Yeni Ahit'teki ifadeler, gerekse erken dönem Hıristiyan yazarlarla çeşitli apokrif metinler, Simon'u birtakım mistik ve mucizevi güçler edinmek amacıyla havarilerle ilişki kurmaya ve onlar tarafından takdis edilmeye çalışmakla suçlarlar. Buna göre isteği geri çevrilen Simon, Hıristiyan cemaatine düşman olmuş, İsa'nın Mesihliği ve Tanrının oğlu olması fikrine karşı kendi "Kurtarıcı-Mesihliğini" ve "Tanrının Oğlu" olduğunu ileri sürmüştü; bu çerçevede ilerleyen dönemde başta Petrus ve Pavlus olmak üzere Hıristiyan cemaatin ileri gelenlerine karşı şiddetli bir husumet beslemiştir.²⁸ H. Jonas'ın da yerinde tespitiyle, Simon'un Gnostik düşünceleri hakkında bilgi veren kilise babalarının ona baş heretik yakıştırmasını yapmaları, onların dolaylı olarak da olsa Gnostisizmin (özellikle de Simon'la ilgili olanını) Hıristiyanlık dışında olduğunu ifade etmeleri anlamına gelmektedir.²⁹

Pavlus'ta Gnostik Motifler

Hıristiyanlığın Gnostisizmle ilişkisi ve Hıristiyanlık öncesi bir Gnostik geleneğin var olup olmadığı tartışmalarında önemli bir argüman konusu da Hıristiyanlık tarihinin önemli siması Pavlus'un Gnostisizmle ilişkisidir. R. Bultmann'dan Scho-

28 Özellikle bazı apokrif metinlerde büyücü Simon'un Petrus'la Pavlus'a karşı düşmanlığı genişçe hikaye edilir. Örneğin bkn. *Acts of the Holy Apostles Peter and Paul*, http://www.ccel.org/fathers2/ANF-08/anf08-87.htm#P7429_2259968, (27.10.1999).

29 Jonas, *The Gnostic Religion*, s.103.

eps'e, J.M. Robinson ve H. Koester'den K. Rudolph ve K. Armstrong'a kadar birçok araştırmacı Pavlus'un düşünce sistemindeki çeşitli kavram ve motiflerin geri planındaki Gnostik unsurlara dikkat çekmişlerdir. Başta Bultmann olmak üzere, bu araştırmacıların bir kısmına göre Pavlus'un fikirlerinde gözlemlenen Gnostik yaklaşımlar, çeşitli motif ve düşünce kalıplarının Hıristiyanlık öncesi konumuna da işaret eder niteliktedir.

Pavlus'un doğup büyüdüğü bölge, bir taraftan Helen felsefesi ve kültürüyle diğer taraftan da başta Pavlus'un doğduğu şehrin yerel Sandan kültü olmak üzere çeşitli sır dinleriyle haşır neşir olan bir yöredir. Yine bu bölge, diaspora Yahudilerinin yoğun olarak bulunduğu ve Eski Ahit ve Yahudi düşüncesinin (özellikle de Apokaliptik Yahudi düşüncesinin) Helen kültürü/felsefesi doğrultusunda yorumlanıp şekillendiği bir bölgedir. Nitekim Pavlus'un, Filistin'den göç ederek Tarsus'a yerleşmiş olan diaspora Yahudisi bir ailenin ferdi olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Pavlus'un geri planının bir tarafını Helenik Yahudilik düşüncesi ve Eski Ahit oluştururken, diğer tarafını güçlü Helen kültürü ve Pavlus'un doğup büyüdüğü yörede yaygın olan sır dinleri oluşturmaktadır. İşte Pavlus'un geri planını resmeden bu tabloya üçüncü önemli bir unsur olarak da gerek Yahudi Apokaliptik düşüncesinde gerekse Suriye-Filistin kültürlerinde yaygın şekilde görülen Gnostik unsurları ilave etmek gerekir.

Pavlus'un yaşadığı coğrafyada çeşitli Gnostik temayüllerin mevcut olduğu ve Pavlus'un Gnostik düşünce ve motiflerle ilişkili olduğu fikrini destekleyen birçok husustan söz edilebilir. Pavlus öncesi dönemlerden beri Gnostik inanç ve düşüncelerin var olduğu ve bunların Pavlus'un yaşamını sürdüğü bölgelerde de çeşitli gruplarca benimsendiğini gösteren delillerden birisi, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi büyücü Simon Magus gerçeğidir. Pavlus'un çağdaşı ve -erken dönem kilise babalarıyla bazı Apokrif metinlere göre-muhalifi olan Simon'un, çeşitli kilise babalarının eserlerinde ayrıntılarını gördüğümüz sudur, kozmogoni, maddi alem, ilahî kurtarıcı ve benzer konulardaki düşünceleri, Pavlus döneminde Gnostisizmin varlığını ortaya koymaktadır.

Gnostisizmin Pavlus'tan önce mevcut olduğunun ve yaşamı esnasında Pavlus'un bu düşüncelerle muhatap olduğunun bir diğer delili ise Pavlus'un mektuplarında zaman zaman bazı Gnostik düşünceleri savunan gruplara karşı yaptığı polemiklerdir. Bultmann, Pavlus'un Korint'te Pneumatiklere (Ruhçulara) karşı yaptığı polemik buna örnek olarak verir. Ona göre Pavlus, Korintlilere yazdığı birinci mektubunda (1 Korintliler 15), Korint'te "ölülerin kıyımı yoktur" diyerek Gnostikleşen bir gruba karşı

mücadele etmektedir.³⁰ Gnostik düşünceye göre beden hapishanesi içinde bulunan ruh, bu hapishaneden kurtulduktan sonra kendi asli mekanı olan ilahi aleme doğru bir seyahate çıkar. Dolayısıyla onun yeniden beden hapishanesine dönmesi söz konusu değildir. Bu durumda, bedenden ayrıldıktan sonra ruhun bir daha bedene dönmeyeceğini ve dolayısıyla ölü bedenlerin tekrar dirilmesinin mümkün olmayacağını söyleyen bu grup, Gnostik düşüncelerin etkisi altında kalan bir cemaat olmalıdır. Yine Pavlus, takipçisi Timoteyus'a yazdığı mektubunda, onu "bilgi" denilen düşüncelerin çelişkilerinden sakınmaya çağırmakta ve "bilgiye (gnosis) sahip olma iddiasında olan" bazı kişilerin varlığından ve bunların sapkınlıklarından bahsetmektedir.³¹ Pavlus, böylesi kimselerin laf oyunu yapmayı hastalık derecesinde sevdiğini de vurgular.³² Pavlus'un sözünü ettiği "bilgiye sahip olduğunu iddia eden" bu grubun Helenik İsa cemaati içerisinde yer alan Gnostik bir grup olması büyük ihtimaldir. Zira Gnostisizmin en temel karakteristiklerinden birisi, akıma adını veren Gnosis (bilgi) doktrindir. Gnostikler, diğer insanlardan farklı olarak kendilerinin Gnosise ya da gizli bilgiye sahip olduklarını ve bu bilgiye sahip olmadan kişinin kurtuluşunun mümkün olamayacağını vurgularlar.

Pavlus'un mektuplarındaki ifadelerden, başta Korint olmak üzere çeşitli merkezlerde Pavlus'a muhalefet eden bu grupların Helenik İsa cemaati içerisinde yer aldıkları, dolayısıyla bunların Gnostik düşüncelerinin de temelde Hıristiyanlık bünyesinde kaldığı anlaşılmaktadır.³³ Bir başka ifadeyle Pavlus'un polemiklerine konu olan Gnostisizm, Hıristiyanlık dışı yabancı bir din ya da inanç değil, Hıristiyanlık içinde neşet etmiş bir akım görünümündedir. Ancak Bultmann gibi bazı araştırmacıların da vurguladığı gibi, bu Gnostik düşünceler kaynağını Hıristiyanlık öncesi birtakım Gnostik

30 Bkn. Bultmann, R., *Theology of the New Testament*, tr. K. Grobel, London: SCM Press 1952, c.1, s.169; Bultmann, "Paul", S.M. Ogden (derleyen ve İngilizceye çeviren) *Existence and Faith: Shorter Writings of Rudolph Bultmann*, London: Collins 1973, s.149.

31 Timoteyus 6:20-21. Bununla birlikte Pavlus, -ileride üzerinde duracağımız gibi- bazı diğer ifadelerinde kendisinin de "gizli bilgi"ye sahip olduğunu vurgulamaktadır.

32 Timoteyus 6:4. Pavlus'un Timoteyus'a mektuplarda bazı Gnostiklere karşı argümanları konusunda ayrıca bkn. Yamauchi, *Pre-Christian Gnosticism. A Survey of the Proposed Evidences*, ss.49-50.

33 Bununla birlikte Pavlus karşıtı bu Gnostik grupların Yahudi-Hıristiyan veya Yahudi kültürü etkisindeki Gentileler olabileceği yönünde görüşler de ileri sürülmektedir. Bkn. Yamauchi, *Pre-Christian Gnosticism. A Survey of the Proposed Evidences*, ss.41-43.

geleneklerden almış olmalıdır. Nitekim Bultmann, bu Gnostik düşüncelerin muhtemelen senkretist Yahudi çevrelerden adapte edildiğini ve Hıristiyanlığın geri planındaki önemli geleneklerden biri olan Yahudiliğin bir uzantısı olarak kabul edildiğini ifade etmektedir. Ona göre Pavlus'un argümanlarına konu olan Gnostik bakış açıları, Yahudi Gnostik düşüncesinin Hıristiyan düşüncesi çerçevesinde yorumlanmasıyla ortaya çıkmıştır.³⁴

Her ne kadar Pavlus mektuplarında, ölü bedenlerin yeniden dirilmesinin mümkün olmadığını söyleyerek İsa konusunda tartışmalar yapan ya da gerçek bilgiye kendilerinin sahip olduklarını ileri süren çeşitli Gnostik gruplara karşı polemiklere yer verse de Pavlus'un bizzat kendisinin birçok inanç ve düşüncesinde çeşitli Gnostik motifleri ve bakış açılarını yansıttığı görülmektedir.³⁵ Az sonra örneklerini vereceğimiz gibi, birçok Gnostik unsurun Pavlus teolojisinde Hıristiyanlaştırılarak adapte edildiği dikkati çekmektedir.³⁶

Pavlus'un mektuplarında Gnostik geleneğin çeşitli bakış açılarını bulmak mümkündür. Gnostisizmin temel karakteristiklerinden Redeemer (Kurtarıcı) motifi, düalizm, gizli bilgi (Gnosis) düşüncesi ile Gnostik mitolojik semboller, Gnostik antropoloji, kozmoloji ve kurtuluş öğretisi, Pavlus düşüncesinin şekillenmesinde etkili olan hususlar arasındadır. Ayrıca çeşitli konulardaki Gnostik yaşam tarzı ile Pavlus'un bazı yaklaşımları arasındaki irtibat da dikkat çekicidir.

34 Bkn. Bultmann, *Theology of the New Testament*, c.1, ss.170-172.

35 Düşüncelerinde çeşitli Gnostik unsurlara yer vermekle birlikte belirli konularda zamanının diğer Gnostikleriyle polemığe giren tek kişi Pavlus değildir. Örneğin Yeni Eflatunculuk akımının kurucusu sayılan Plotinus da düşüncelerinde çeşitli Gnostik unsurlar taşımakla birlikte, *Enneadlar* adını taşıyan meşhur eserinde "Gnostiklere Karşı" başlıklı bir bölüme yer vermiş, burada belirli Gnostiklerin maddi aleme karşı tavırlarını ele almıştır. Bkn. Plotinus, *The Enneads*, tr. S. MacKenna, London 1961; Zandee, J., *The Terminology of Plotinus and of Some Gnostic Writings, Mainly the Fourth Treatise of the Jung Codex*, İstanbul 1961, ss.1-2.

36 Pavlus'un mektuplarında olduğu gibi diğer bazı dokümanlarda da Hıristiyanlık dışı (ve bazen Hıristiyanlık öncesi) çeşitli Gnostik unsurların Hıristiyanlık süzgecinden geçirilip yorumlandıktan sonra günümüze aktarıldığı bilinmektedir. Örneğin; *İsa Mesih'in Hikmeti ve John'un Gizli Kitabı* gibi çeşitli Nag Hammadi metinlerinin aslında Hıristiyanlık dışı Gnostik unsurlar taşıdığı, ancak bunların muhtevasının zamanla Hıristiyan bakış açısıyla yorumlanarak elimizdeki şekline ulaştırıldığı ifade edilmektedir. Bkn. Foerster, W., *Gnosis A Selection of Gnostic Texts. II. Coptic and Mandaean Sources*, tr. R. McL. Wilson, Oxford: Clarendon Press 1974, ss.7-8.

E. Kasemann, Pavlus'un mektupları arasında özellikle Efeslilere ve Koloselilere mektuplarda Gnostik yaklaşımın fazlaca görüldüğü düşüncesindedir ve H.J. Schoeps de onu destekler gözükür.³⁷ Ancak, az sonra çeşitli örneklerini vereceğimiz gibi, Pavlus'un tüm mektuplarında Gnostik motiflere yoğun şekilde rastlanmaktadır.

Birçok araştırmacının da vurguladığı gibi, Pavlus'un düşüncelerindeki Gnostik unsurlar arasında en dikkat çekici olanlardan birisi Gnostik Redeemer (Kurtarıcı) motifidir. Maddi aleme karşı olumsuz bir yaklaşımı esas alan ve insanın gerçek vatanının bu alem olmadığını, zira onun bu aleme düşmüş/atılmış bir varlık olduğunu kabul eden Gnostisizmde insan, maddi alemdeki bir tutsak olarak düşünülür. Maddi alemde tutsak edilmiş olan bu varlığın kurtarılışı için gerekli olan ilahi bilgi (Gnosis), kurtuluş isteği ve bu isteğe cevap yanı sıra, kendisini kurtuluş yoluna iletecek ilahi bir kurtarıcının bir Redeemer'in varlığı da gerekli görülür.

Redeemer motifi bütün Gnostik geleneklerde bulunmasına rağmen, K. Rudolph'un da vurguladığı gibi³⁸ bu motife ilişkin bütün Gnostik sistemlerce benimsenen bir tek model yoktur. Zira her Gnostik gelenek kendi yapısına uygun bir Redeemer mitosuna sahiptir. Gnostik kurtuluş öğretisinin ayrılmaz bir ögesi olan Redeemer motifi, ya Sabii kutsal metinlerindeki Hibil Ziwa, Hermetik metinlerdeki Hermes Trismegistus ve Poimandres, çeşitli Nag Hammadi Gnostik metinlerindeki Baruch, yüce melek Eleleth veya Adem'i ziyarete gelen üç kişi gibi mitolojik figürlerle ya da Adem, baş rahip Melchizedek, Zostrianos (Zerdüş), Simon Magus ve İsa gibi tarihsel figürlerle ilişkili olduğu görülür. Bazı araştırmacılarca, bunlardan mitolojik figürlere dayalı Redeemer motifinin tarih itibarıyla daha önce olduğu, zira Redeemer figürünün tarihselleştirilmesinin daha sonraya rastladığı ifade edilmektedir.³⁹

Gnostik geleneklerde Redeemer, varlık öncesi (pre-existent) bir varlıktır. Yeryüzü ve beden hapisanesinde tutsak olan ruhları kurtuluş yoluna ileterek ya da onlara kurtuluş bilgisini (Gnosis'i) vererek onları kurtarmak amacıyla ilahi alemde yeryü-

37 Schoeps, H.J., *Paul: The Theology of the Apostle in the Light of Jewish Religious History*, tr. H. Knight, Philadelphia: The Westminster Press 1961, s.22.

38 Rudolph, *Gnosis: The Nature and History of an Ancient Religion*, s.131.

39 Bkn. Rudolph, *Gnosis: The Nature and History of an Ancient Religion*, s.132; Doresse, "Gnosticism", ss.560-564.

züne iner. Yeryüzünün süfli güçlerince tanınmamak amacıyla ya Sâbiilerin Hibil Ziwa'sında olduğu gibi görünmez elbiseler giyer ya da Simon Magus'un Gnostisizmde olduğu gibi yeryüzü elbisesine yani insan suretine bürünerek yeryüzünde faaliyetlerini sürdürür. Redeemer ile kurtarılacak olan ruhlar arasında köken itibarıyla bir ilişki vardır; zira yüce tanrısal alem (Pleroma) her ikisinin de gerçek vatanıdır. Yeryüzünde görevini tamamlayan Redeemer, daha sonra yeniden ilahi aleme yükselir. Gnostik geleneklerde bazen Redeemer'ın tutsak ruhları kurtuluşa ulaştırmak amacıyla yeryüzüne inmeden önce, bizzat kendisinin süfli alemde kurtuluş tecrübesini yaşadığı düşünülür. Örneğin Hibil Ziwa, ruhların karanlık aleminin bir parçası olan süfli yeryüzünde tutsak edilmesi öncesi bu aleme inerek yeryüzündeki tutsaklık ve süfli güçlerle mücadele tecrübesini yaşamış ve daha sonra buradan kurtularak ilahi aleme yükselmiştir.⁴⁰ Dolayısıyla Hibil Ziwa örneğindeki Redeemer, Reitzenstein'in ifadesiyle bir "Kurtarılmış Kurtarıcı" ya da "Redeemed Redeemer"dır.⁴¹

"Rab İsa Mesih" düşüncesiyle Pavlus'un, Gnostik Redeemer motifini tarihselleştirdiği görülür. Pavlus'a göre İsa Mesih, varlık öncesi mevcut olan tanrısal bir varlık, Tanrı Oğlu'dur. O, "görünmez Tanrı'nın görüntüsüdür; bütün yaratılışın ilk doğanıdır. ... Her şey onda yaratılmıştır ve her şey onun aracılığıyla ve onun için yaratılmıştır. Her şeyden önce var olan odur".⁴² İnsanlığın kurtuluşu için tanrısal yüceliğinden soyunmuş ve insan suretine bürünerek yeryüzüne inmiştir.⁴³ O, yüce Tanrı tarafından gönderilen bir Kurtarıcı'dır.⁴⁴ İnsan suretinde yeryüzünde faaliyetlerini sürdüren İsa Mesih, hukuk-günah-ölüm çemberinde tutsak olan insanlara kurtuluş yolunu göstermek ve onların kurtuluşunu sağlamak amacıyla çile çekmiş, hatta çarmıh üzerinde ölüme bile boyun eğmiştir.⁴⁵ İlahi Kurtarıcı İsa Mesih'in yeryüzü elbisesine ya da insan suretine bürünmesi zorunludur; zira kurtarıcılık gö-

40 Bkn. Gündüz, Ş., *Sâbiiler Son Gnostikler*, (ikinci basım) Ankara: Vadi 1999, ss.134-138.

41 Rudolph, *Gnosis: The Nature and History of an Ancient Religion*, s.121.

42 Koloseliler 1:15-17. Pavlus'un bu ifadesiyle Yuhanna İncili'nin giriş kısmı (Prologue) arasındaki paralellik dikkat çekicidir. Krş Yuhanna 1:1-4.

43 Filipililer 2:6-7; Efesliler 4:8-9. F.C. Baur ve E. Lohmeyer gibi araştırmacılar, Filipililer 2:5-11'deki Mesih ilahisinin Gnostik bir prototip üzerine kurgulanmış olduğunu tartışırlar. Bkn. Yamauchi, *Pre-Christian Gnosticism. A Survey of the Proposed Evidences*, ss.43-44.

44 Resullerin İşleri 13:23; Galatyalılar 4:4.

45 Filipililer 2:8; Romalılar 5:8-9. Ayrıca bkn. 2 Korintliler 8:9.

revini ifa edebilmesi için süfli güçlerin onu tanınamaları gerekmektedir. Aksi takdirde kötü güçler onun ilahi niteliğini anlar, bir taraftan insanlığın kurtuluşu diğer taraftan da kendilerinin yenilgisi için gerekli olan İsa Mesih'in çile çekerek çarmıhta ölüm tecrübesini yaşamasını engellerlerdi.⁴⁶ Nitekim, Kurtarıcı İsa Mesih'in gerçek kimliğini süfli güçler kavrayamamış, yalnızca Ruh vasıtasıyla ilahi bilgiye sahip olanlar bunu anlayıp kavrayabilmişlerdir.⁴⁷

Pavlus'a göre, çarmıhta ölümü sonrası Rab İsa Mesih yeniden dirilip hayat bularak ilahi aleme yükselmiştir.⁴⁸ Bu ilk misyonunda insanlara hukuk, günah ve ölümün köleliği altında olduklarını göstermiş ve kurtuluş yolunu öğretmiş olan İsa Mesih, kurtarıcı olarak yeniden yeryüzüne gelecek,⁴⁹ yeryüzünde tutsak olan ruhları kurtuluşa iletecektir. İsa Mesih'in yeryüzüne ilk inişinde, hukuk-günah-ölüm kaskacındaki bir insan gibi yaşayıp çile çekmek suretiyle insanlara kurtuluş yolunu gösterdikten sonra yeryüzünden kurtulup ilahi aleme yükselmesi ve ileride yeniden kurtarıcı olarak geleceğinin beklenilmesi, onun, -Sâbiîlik gibi diğer bazı Gnostik geleneklerde de görülen- "Redeemed Redeemer" ya da "Kurtarılmış Kurtarıcı" olarak düşünüldüğünü göstermektedir.

Yukarıda, Gnostisizmde, kurtarıcı ile kurtarılan arasında köken itibarıyla da bir ilişkinin bulunduğundan, zira hem Kurtarıcının hem de kurtarılanın gerçek vatanının yeryüzü değil ilahi alem olduğundan bahsetmiştik. Pavlus'un İsa Mesih öğretisinde de buna paralel bir yaklaşım görmek mümkündür. Romalılar 8:9'da Pavlus, Oğul İsa Mesih'i "kardeşleri arasında ilk doğan", Koloseliler 1:15'te ise "bütün yaratılışın ilk doğanı" şeklinde niteleyerek Redeemer konumundaki İsa Mesih ile kurtarılan konumundaki insanlar arasında bir yakınlık olduğuna vurgu yapar. Yine Filipililer 3:20'de "vatanımız, oradan Kurtarıcı İsa Mesih'in gelmesini beklediğimiz göklerde" diyerek kurtarılacak olanların ve Kurtarıcı'nın vatanının aynı olduğunu ifade eder.⁵⁰ Filipililer 3:21'de ise kurtu-

46 Korintliler 2:8.

47 Korintliler 2:9-10.

48 Efesliler 4:10.

49 Filipililer 3:20, 4:5.

50 Bu çerçevede Pavlus'un, Rabbin Yemeği diye adlandırılan Evharist ayininde yenilen ekmelekle içilen şeyin Rab İsa Mesih'in eti ve kanını temsil ettiği ve bu ayin vasıtasıyla inanan kimsenin İsa Mesih ile birleşmesinin gerçekleştiğine dair görüşü de oldukça ilginçtir. Bkn. 1 Korintliler 10:16, 11:23-25, 29. Bununla Pavlus, kurtarılanın Kurtarıcı ile birleşmesi ve bu sayede ebediliğe ulaşma motifini işlemektedir. Ayrıca Pavlus'un Efeslilere mektubunda (5:23vd) Mesih ile

luş ile birlikte Kurtarıcı İsa Mesih'in, kurtuluşa ulaşanların aşağılık insani bedenlerini/suretlerini değiştirip onları da kendi ilahi/gerçek suretine benzer hale getireceğini vurgular. Bununla Pavlus, tıpkı İsa Mesih'in yeryüzüne indiğinde kötü güçlere tanınmamak amacıyla ilahi suretini saklayıp insani bir kisveye bürünmüş olduğu gibi, yeryüzünde tutsak olan insanların/ruhların da şu an sahip oldukları insani suretlerinin geçici olduğunu ve kurtuluşla birlikte asıl suretleri olan ilahi görünümüne kavuşacaklarını ifade etmektedir.

Pavlus'a göre Kurtarıcı İsa Mesih varlık öncesi ilahi alemde var olan bir "ilk doğan"dır. O, hem tanrının yaratmasının hem de yaratılışın bir prototipidir. Bir yünden o, yaratılan insanın ilahi nitelikli ilk örneğidir.⁵¹ Pavlus düşüncesindeki İsa Mesih, bu yönüyle Gnostik geleneklerdeki Tanrı'dan var olan Sâbilikteki Adam Kasia (Adam Kadmaia) ve Maniheizmdeki Anaş Kadmi (Urmensch) gibi ilahi nitelikli aslı insana ya da tarihsel ilk insanı temsil eden Adem öncesi prototip insana tekabül etmektedir.⁵²

Mesih'e inananlar cemaatini (kiliseyi), karı ile kocaya benzetmesi de dikkat çekicidir. H. Schlier, Kurtarıcı İsa Mesih ile cemaatinin birleşmesi (ya da evliliği) motifini Gnostik düşüncenin Pavlus'taki yansıması olarak değerlendirmektedir. Bkn. Yamauchi, *Pre-Christian Gnosticism. A Survey of the Proposed Evidences*, s.47.

51 Bkn. Barrett, C.K., *From First Adam to Last: A Study in Pauline Theology*, London: Adam & Charles Black 1962, s.85. Pavlus mektuplarında zaman zaman Adem-İsa karşılaştırması yapar. Ona göre ilk insan olan Adem, insanın günahla ölüme mahkum topraktan (bedensel) olan yönünü temsil etmektedir. Nitekim Adem'in özellikleri miras olarak tüm insanlığa sirayet etmiştir. Diğer taraftan Pavlus, İsa Mesih'i ise "Son Adem" ve "İkinci Adem" diye adlandırır; onun topraktan (bu dünyaya bağlı, bedensel) değil, gökten/ilahi alemde olduğunu belirtir ve ruhsal niteliğine dikkat çeker. Bkn. 1 Korintliler 15:45vd. Bultmann, Adem'in "bedensel", Mesih'in ise "ruhsal" olarak nitelenmesinin Gnostik terminoloji dilinin kullanılması olduğunu vurgular. Bultmann, R., *Primitive Christianity in its Contemporary Setting*, tr. R.H. Fuller, Thames and Hudson 1983, s.191.

52 Bkn. Drower, E.S., *The Secret Adam. A Study of Nasoraean Gnosis*, Oxford 1960, ss.21-22. Hıristiyanlık öncesi dönemde "ilk prototip insan (primal man)" figürünün var olup olmadığı konusunda çeşitli tartışmalar yapılmaktadır. Genellikle bazı Hıristiyan yazarlar, Pavlus düşüncesinde kurtarıcı İsa Mesih'in yaratılışın ve varlığın ilahi alemdeki prototipi olarak kabul edilmesinin, Pavlus üzerindeki bir Gnostik etki olduğu kanaatini eleştirirken, Pavlus öncesi dönemde "ilk prototip insan" fikrinin varlığını gösteren geçerli bir kanıtın olmadığını ileri sürerler. Oysa gerek Mitraizm gibi sır dinlerinde gerekse Yahudi düşünür Philo ve Samaryalı Simon Magus gibi kişilerin düşünce sistemlerinde benzeri motiflere rastlamak mümkündür. Örneğin, Philo düşüncesindeki "aslı insan" için bkn. Barrett, *From First Adam to Last: A Study in Pauline Theology*, s.88; Doresse, "Gnosticism", s.544.

Fitzmyer gibi bazı Hıristiyan ilahiyatçılar, Kurtarıcı İsa Mesih düşüncesinde Pavlus'un Gnostik Redeemer motifinden etkilenmiş olduğu görüşünü reddederler ve Hıristiyanlık öncesi bir Redeemer figürünün - iddialara rağmen- varlığına dair gerçek bir delilin bulunmadığını ileri sürerler.⁵³ Diğer taraftan birçok bilim adamı Gnostik Redeemer mitosunun Hıristiyanlık öncesine ait olduğu konusunda hemfikirdirler.⁵⁴ Bu motifin Hıristiyanlık öncesi dönemde varlığını ortaya koyan çeşitli deliller üzerinde durulur. Bunlardan birincisi bizzat Pavlus'un mektuplarında yer alan çeşitli ifadelerdir. Örneğin Bultmann, Pavlus'un mektuplarında İsa Mesih'e ilişkin Gnostik Redeemer figürünü işlediği ifadelerinden Filipililer 2:6-11'de geçen kısmın, Pavlus öncesi döneme ait geleneksel bir Mesih ilahisi olduğunu ve Pavlus'un bunu kullandığını vurgulamaktadır.⁵⁵ Nitekim Pavlus, mektuplarında kendisinden önceki dönemlerden beri söylene gelen bazı deyişlerle çeşitli ilahileri, söylemini destekleme babında sıklıkla kullanmaktadır. İsa Mesih'in kurtarıcılığıyla ilgili Bultmann'ın dikkat çektiği bu pasajın Pavlus öncesi dönemlere ait bir metin olarak kullanılıyor olması, Gnostik kurtarıcı motifinin Pavlus öncesi dönemlerde mevcut olduğuna işaret etmektedir. Yine E. Kasemann ve E. Schweizer gibi araştırmacılar, Pavlus'un mektuplarından Koloseliler 1:15-20'de kurtarıcı İsa Mesih'in kimliği ve kurtarıcılık görevine ilişkin pasajın Pavlus öncesi dönemde derlendiği ve Pavlus'un bunu alarak mektubunda kullandığı düşüncesindedirler. Schweizer, bunun Helenik (ya da Helenik-Yahudi) kökeni üzerinde dururken, Kasemann'a göre bu metnin aslı Hıristiyanlık öncesi Gnostik bir materyaldir ve sonraki dönemlerde Hıristiyanlaştırılarak bir vaftiz ilahi şekline sokulmuştur.⁵⁶

Pavlus'un mektuplarında Pavlus öncesi dönemlere ait Gnostik materyallerden yapılan bu adaptasyonlardan başka, erken dönem yazarların verdiği bilgilerden hareketle, Samaryalı Simon Magus'un kendisini, insan suretine girerek bedenleşmiş tanrı olarak takdim ettiği ve maddi alemde tutsak olan ilahi varlığı (Hele-

53 Bkn. Fitzmyer, "Pauline Theology", R.E. Brown, J.A. Fitzmyer, R.E. Murphy (ed.), *The New Jerome Biblical Commentary*, Student Edition, Cassell 1998, s.1387.

54 Bkn. Robinson, J.M., H. Koester, *Trajectories Through Early Christianity*, Philadelphia: Fortress Press 1971, s.263.

55 Bkn. Bultmann, *Primitive Christianity in its Contemporary Setting*, ss.196-197; Bultmann, *Theology of the New Testament*, c.1, ss.131, 175.

56 Bkn. Barrett, *From First Adam to Last: A Study in Pauline Theology*, ss.83-85. Barrett'in kendisi de Koloseliler'deki bu metnin gerisinde Hıristiyanlık dışı Gnostik materyalin bulunduğunu kabul etmektedir.

na'yı) kurtarmak amacıyla faaliyette bulunduğunu iddia ettiği de bilinmektedir. Pavlus'un çağdaşı olan Simon'un bu düşünceleri Hıristiyanlık ve Pavlus dışı kaynaklardan, kimi araştırmacılara göre ise muhtemelen Yahudi apokaliptik çevrelerden esinlenerek edinmiş olduğu kesindir. Gnostik Redeemer motifinin, Simon Magus'un Gnostik düşüncelerinde de önemli bir yer tutuyor olması, bu motifin Pavlus öncesi dönemlerden beri varlığına delil teşkil etmektedir. Yine, *Adem'in Apokalipsi* ve *Shem'in Açıklaması* gibi Yahudi Apokaliptik geleneğine ait Hıristiyanlık dışı Gnostik kaynaklarda Derdekeas ve "üç ilahi varlık" gibi Redeemer figürlerine yer verilmesi de bu motifin Hıristiyanlık dışı kaynaklarda mevcut olduğunu göstermektedir.⁵⁷

Gnostisizmin karakteristik özellikleri arasında önemli yer tutan bir diğer husus olan düalist yaklaşımlar da Pavlus teolojisinde yaygın şekilde görülmektedir. Gnostisizmin kozmolojik ve antropolojik bakış açısının temelinde düalist dünya görüşü yatmaktadır. Işıkla karanlık, iyilikle kötülük, hakikatle yalan, ruhla beden ve benzeri her konuda var olduğu düşünülen karşıtlık, Gnostik düşünce- nin her safhasına egemen olan bir husustur. Gnostik düalizm, kötülük ve karanlık krallığının tahakkümü altında olduğunu var saydığı maddi alem ve onun egemenlerine karşı tutumuyla Zerdüştlüğün ahlaki düalizminden ayrılır.⁵⁸

Pavlus teolojisinde yoğun şekilde kullanılan düalist terminolojiye birçok örnek verilebilir. Örneğin Pavlus'un ifadelerinde, ruhla beden arasında var olduğu düşünülen katı bir düalizm sergilenir. Buna göre beden; günahı, ölümü, kötülüğü, ıstırapı, sapkınlığı ve benzeri olumsuz nitelikleri barındıran bir konuma sahiptir Ruh ise kurtuluş, hayat ve iyilik gibi olumlu niteliklere haizdir.

"...Ruh'un yönetiminde yaşayın. O zaman bedeniniz arzularınızı asla yerine getirmeyiniz. Çünkü beden ruha, ruh da bedene aykırı olanı arzular. İstedik- nizi şeyleri yapmayınız diye bunlar birbirine karşıttır. Ruhun yönetimindeyse- nizi yasa altında değilsiniz. Bedenin işleri açıktır. Bunlar cinsel ahlaksızlık, pis-

57 Bkn. Roberge, M., F. Wisse (tr.), "The Paraphrase of Shem", J.M. Robinson (ed.), *The Nag Hammadi Library in English*, Leiden: Brill 1988, ss.341-361; MacRae G.W., W.R. Murdock (tr.), "The Apocalypse of Adam", J.M. Robinson (ed.), *The Nag Hammadi Library in English*, Leiden: Brill 1988, ss.279-286. Bazı araştırmacılar bu metinlerin Hıristiyanlık öncesi döneme ait Gnostik dokümanlar olduğunu tartışmaktadırlar. Bkn. Yamauchi, *Pre-Christian Gnosticism. A Survey of the Proposed Evidences*, s.109.

58 Bkn. Rudolph, *Gnosis: The Nature and History of an Ancient Religion*, ss.57-60.

lik, safahat, putperestlik, büyüçülük, düşmanlık, çekişme, kıskançlık, öfke, bencil tutkular, ayrılıklar, bölünmeler, çekememezlik, sarhoşluk, çılgınca eğlenceler ve benzeri şeylerdir. ... Ruhun meyvesi ise sevgi, sevinç, esenlik, sabır, şefkat, iyilik, bağlılık, yumuşak huyluluk ve özdenetimdir.”⁵⁹

Pavlus’a göre birbirine zıt niteliklere sahip olan ruhla beden birbirinin aksi yönde arzu duyarlar. Zira beden, günahın krallığını yürüttüğü mekandır. Günah, Adem’in bedeninde yer tuttuğuna ve tüm insanlık Adem’le bir bedene sahip olduğuna göre, günah nesilden nesle bedendeki yerini sabit tutmaktadır.⁶⁰ Beden aynı zamanda ölümün de hakimiyeti altındadır. Pavlus bir ifadesinde “Ne zavallı bir kişiyim ben! Bu ölüm bedeninden beni kim kurtaracak” der.⁶¹

Pavlus’a göre insan bedeni, kötü niteliklere haiz olan maddi dünya ile aynı negatif özellikler taşımaktadır; dolayısıyla varlık itibarıyla kötülüğe aittir. Ruhun aksine tamamıyla olumsuz niteliklere sahip olan beden, Tanrı’ya düşmanlığı ve Rab’den uzak olmayı ifade etmektedir.

“... bedeninin düşüncesi ölüm, ruhun düşüncesi ise hayat ve kurtuluştur; zira bedeninin düşüncesi Tanrı’ya düşmanlıktır... .”⁶²

“... Şunu biliyoruz ki bu bedende yaşadıkça Rab’den uzaktayız. Gözle görülene değil, imana dayanarak yaşarız. Cesaretimiz vardır diyorum ve bedenden uzakta, Rab’bin yanında olmayı yeğleriz.”⁶³

Diğer taraftan Pavlus, “Tanrı’nın ruhuna sahip olmakla”, yani imanla, “Mesih’i ölümden diriltten Tanrı’nın ölümlü bedenlere de yaşam vereceğini” belirtmektedir.⁶⁴ Tanrı’nın ruhuna sahip olmanın gereği ise, kişinin “bedene göre yaşamayı” terk ederek “ruha göre yaşamayı”, Mesih’in kişinin içinde olmasıdır. Burada kast olunan “ölümlü bedenlerin yaşam kazanması”, kişinin bedeninin değil ruhun denetiminde olmasıdır.⁶⁵

59 Galatyalılar 5:16-22. Ayrıca bkn. Romalılar 7:7-25, 8:1-11; Efesliler 2:3; Galatyalılar 6:7-8.

60 Manson, T.W., *On Paul and John*, London: SCM Press 1963, s.44.

61 Romalılar 7:24.

62 Romalılar 8:6-7.

63 2 Korintliler 5:6-8.

64 Romalılar 8:11.

65 “Bedenin denetiminde olanlar Tanrı’yı hoşnut edemezler. Ne var ki Tanrı’nın ruhu içinizde yaşıyorsa, siz bedeninin değil, ruhun denetimindediniz. Ama bir kişide Mesih’in ruhu yoksa, o kişi Mesih’in değildir. Eğer Mesih içinizde ise, bedeniniz günahahtan dolayı ölü olmakla birlikte, aklanmış olduğunuz için ruhunuz diridir”. Romalılar 8:8-10.

Yapı ve nitelik itibarıyla ruh ile beden birbiri karşılığı düşüncesi, Gnostisizmin beden-ruh düalizmine paralellik göstermektedir. Zira Gnostisizmde de ruhla beden birbirine zıt yapı ve niteliklere sahip olarak düşünülür. Süfli alemin bir parçası olarak görülen bedenin bütün olumsuz niteliklerine karşılık ruh, ışık aleminin bir parçası olarak kendisinde tüm olumlu nitelikleri toplamıştır. Ancak bu olumlu nitelikler, ruhun tutsak olarak yaşadığı yeryüzü ve beden hapisanesinde bazen tam olarak işlevini yerine getirmeyebilir. Bu durumda öncelikle tutsak ruhun uyarılması, beden hapisanesinden kurtulma isteğinin canlandırılması gerekir.

Öte yandan Bultmann, Pavlus düşüncesindeki beden anlayışının Gnostisizmden farklı olduğunu, bunun düalistik bir bakış açısıyla değerlendirilemeyeceğini, zira Pavlus'un bedenin dirilişinden bahsettiğini ileri sürer. Ona göre, Pavlus düşüncesinde beden bir "şekil" değil, tümüyle insandır, insanın geçiciliği ve tarihselliğidir. Gnostisizmde olduğu gibi vücuttaki "ilahi yabancı" ya da "ölümsüz gerçek ben" olan ruhun hapsolüdüğü bir uzuv değildir.⁶⁶

Bultmann, Pavlus'a göre bedenin, "gerçek ben" olan ruhu içinde tutsak eden bir uzuv olmadığını söylerken haklıdır. Zira Pavlus, bedeni ruhun hapisanesi olarak değil, tapınağı olarak tanımlar: "Bedeninizin, Tanrı'dan aldığınız ve içinizde olan Ruh'un tapınağı olduğunu bilmiyor musunuz?"⁶⁷ Dolayısıyla bu açıdan diğer Gnostik geleneklerle Pavlus düşüncesi arasında bir farklılık söz konusudur. Ancak diğer taraftan Pavlus'un bedenin diriltileceğine ilişkin inancıyla Gnostik geleneklerin yaklaşımı arasında kayda değer bir farklılık yoktur. Zira Pavlus, 1 Korintliler 15'te ölüm sonrası dirilişten bahsederken, ölen kişinin doğal (dünyevi) bedeninin çürümeye mahkum olduğunu, fakat çürümez olarak diriltileceğini söyler. Ancak o, bu dirilişin dünyevi bedenin yeniden dirilişi şeklinde değil, ruhsal bir beden olarak diriliş şeklinde olacağını vurgular.

"Ölülerin dirilişi de böyledir. Beden çürümeye mahkum olarak gömülür, çürümez olarak diriltir. Zayıf olarak gömülür, güçlü olarak diriltir. Doğal bir beden olarak gömülür, ruhsal bir beden olarak diriltir. Doğal beden olduğu gibi ruhsal beden de vardır."⁶⁸

66 Bultmann, "Paul", ss.153-154, 157.

67 1 Korintliler 6:19.

68 1 Korintliler 15:42-44.

Ayrıca Pavlus, her şeyin kendi yapısına uygun bir geleceğe sahip olacağına dikkat çekerek, "... şunu demek istiyorum: et ve kan Tanrı'nın egemenliğini miras alamaz. Çürüyen de çürümezliği miras alamaz"⁶⁹ der. Bununla Pavlus, günah ve ölüm niteliğine sahip olarak dünyevi bir yapı taşıyan ve et ile kandan oluşan bedenini, ait olduğu dünya gibi ölümle yok olarak çürümeye mahkum olduğunu, dolayısıyla ölüm sonrası diriliş ve ölümsüzlük niteliğini taşımasının mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Bu durumda Pavlus düşüncesinde ölüm sonrası dirilen bedenini, dünyevi bedenden farklı ruhsal bir beden olacağı açıktır.

Gnostik geleneklerden Sâbilikte de buna benzer bir anlayış söz konusudur. Sâbiî düşüncesine göre de süfli madde alemine ait olan beden ölümle birlikte çürümeye ve yok olmaya mahkumdur. İnsanın gerçek varlığını oluşturan ruh ise ölümle birlikte ilahi aleme yükselerek orada kendisini bekleyen ruhsal elbisesine ya da bedenine bürünür ve tanrısal alemde ebediyete kadar varlığını sürdürür.⁷⁰

Işık ile karanlık kavramlarına yapılan vurgu Pavlus'taki düalist terminolojiye ilişkin bir diğer örnek olarak verilebilir. Işık-karanlık düalitesi Yeni Ahit metinlerinden özellikle Yuhanna İncili'nde yaygın olarak görülmekle birlikte, Pavlus'un mektuplarında da zaman zaman buna rastlanılır. Gnostik düşüncede olduğu gibi ışık; iyilik, doğruluk, güzellik, imanlık ve benzeri pozitif niteliklerle özdeşleştirilirken, karanlık; kötülük, fesat, yanlış ve benzeri bütün negatif niteliklerle özdeşleştirilir.⁷¹ Pavlus, karanlığın dünyadaki egemenliğinden bahseder; imanla Oğul'un egemenliğine girerek kurtuluşa ermenin "karanlığın hükümlerinden kurtulma" ve "kutsalların ışık mirasına ortak olma" olduğunu belirtir.⁷² Pavlus, kendisini ve cemaatini "ışığın oğulları" diye adlandırır ve karanlığa ait olmadıklarını vurgular.⁷³ Yine o, cemaatini "karanlığın işlerini üzerlerinden sıyııp atmaya ve ışığın silahlarını kuşanmaya" çağırır.⁷⁴

69 1 Korintliler 15:50.

70 Bkn. Drower, E.S., *The Mandaeans of Iraq and Iran. Their Cults, Customs Magic Legends and Folklore*, Oxford 1937, ss.54-56.

71 "... ışığın meyvesi her tür iyilik, doğruluk ve gerçekte görülür. ... Karanlığın meyvesiz işlerine katılmayın." Efesliler 5:9-11. Ayrıca bkn. 2 Korintliler 6:14. Gnostik düşüncede ışık-karanlık düalizmi hemen her konuda ön plana çıkarılan bir karakteristiktir. Örneğin, tapınılan iyi tanrı "Işık Tanrısı" olarak adlandırılırken, kötü tanrı "Karanlık Tanrısı" diye adlandırılır. Yine tanrısal alem "Işık Alemi" ve "Karanlık Alemi" şeklinde iki kutuplu olarak düşünülür.

72 Koloseliler 1:12-14; Efesliler 5:12.

73 1 Selanıkliler 5:5; Efesliler 5:8.

74 Romalılar 13:12.

Pavlus'un mektuplarında yasa-vaat, Kudüs-göksel Kudüs, Hacer-Sara, İsmail-İshak ve hakikat-yalan gibi terimler arasında kurulan karşıtlık da düalist terminolojinin Pavlus düşüncesindeki örnekleri arasında zikredilebilir.

Mektuplarında tanrısal yasaya (Musa hukukuna) karşı polemikleriyle dik-kati çeken ve ilahi yasanın günahı, günahın da ölümü doğurduğunu, dolayısıyla yasaya bağlanmakla kurtuluşun mümkün olamayacağını savunan Pavlus, yasa-ya ilişkin argümanlarında yasa-vaat düalizmine yer verir. Galatyalılara mektupta Pavlus, yasanın kurtuluş açısından önemini vurgulayarak yasa altında yaşamak isteyenlere karşı, Eski Ahit'ten bazı motifleri kullanmak suretiyle yasa-vaat karşıtlığına dikkat çeker; yasanın sıradanlığı, köleliği ve zulmü ifade ettiğini/gerekli kıldığını, vaadin ya da vaade göre yaşamının ise özgürlüğü ve kurtuluşu temsil ettiğini vurgular.⁷⁵ Bu çerçevede Pavlus, kendisini ve cemaatini "vaadin çocukları" diye niteler.

Pavlus, yasa-vaat düalizmini işlerken Sara-Hacer, İshak-İsmail ve Kudüs-semavi Kudüs motiflerini kullanır. Pavlus'a göre "köle kadın" olan Hacer'le "özgür kadın" olan Sara iki anlaşmayı temsil etmektedir.⁷⁶ Bu anlaşmalar, Tanrı'nın İsrailoğullarıyla yaptığı kutsal yasaya dayalı anlaşma ile İsa Mesih'e iman ile kurtuluşu öngören vaattir. Pavlus'a göre "Sina Dağı'ndan olan" köle Hacer, yasayı simgelemektedir. İnsanları günah ve ölüme tutsak eden, dolayısıyla günah ve ölüm doğuran yasa gibi Hacer de köle olacak çocuk doğurmaktadır. Oysa özgür kadın Sara, insanlara özgürlük (günah ve ölümden özgürlük) sağlayan vaat gibi özgür çocuk doğurmaktadır. Bu doğrultuda Pavlus, Hacer'den doğan çocuğu (İsmail'i) "olağan yoldan doğan" olarak niteleyip kölelikle özdeşleştirirken, Sara'dan doğan İshak'ı "Ruh'a göre doğan" şeklinde tanımlayıp özgürlükle özdeşleştirmektedir. Yine Pavlus, yasayı değil de vaadi izleyen kendisini ve cemaatini "köle kadının değil, özgür kadının çocukları" olarak adlandırmaktadır.⁷⁷ Bundan başka Pavlus, Eski Ahit'teki İsmail-İshak çekişmesine atıfta bulunarak "olağan yoldan doğan, Ruh'a göre doğana o zaman nasıl zulmettiyse, şimdi de öyle oluyor"⁷⁸ demekte, böylelikle yasaya göre yaşayanların her za-

75 Galatyalılar 3:19, 4:21-31.

76 Galatyalılar 4:22, 24

77 Galatyalılar 4:31.

78 Galatyalılar 4:29.

man (İbrahim döneminde de kendi yaşadığı dönemde de) olumsuz bir nitelik taşıdıklarına işaret etmektedir.

Pavlus'un Galatyalılara mektubunda Hacer'i Kudüs'ün, Sara'yı ise semavi Kudüs'ün karşılığı olarak göstermesi de ilginçtir.⁷⁹ Burada Pavlus, yasaya bağlı yaşamının elzemliğini vurgulayan Yahudiliğin (ve Yahudi Hıristiyanlık olarak da adlandırılan havarilerden Yakub liderliğindeki İsa'nın ilk cemaatinin) merkezi konumunda olan Kudüs'ü yasaya bağlı kölelik, sıradanlık ve zulümle bir arada zikrettiği Hacer'le özdeşleştirmektedir. Ayrıca o, dünyevi Kudüs'e karşılık semavi bir Kudüs'ün varlığından söz etmekte, bunu Sara ve özgürlükle bir tutmaktadır. Pavlus'un muhalifleri arasında önemli yer tutan Yahudilerin ve Yahudi Hıristiyanların merkezi konumundaki Kudüs'e karşı polemik yapması normal karşılanabilir. Ancak burada dünyevi Kudüs-semavi Kudüs düalitesinde dikkati çeken nokta, yeryüzüne ait bir merkezin ilahi alemde de bir karşılığının bulunduğu, ancak ilahi alemdeki bu karşılığın yeryüzündekinin aksine bir nitelik taşıdığı düşüncesidir. Nitekim diğer bazı Gnostik geleneklerde de buna paralel düşüncelere rastlamak mümkündür. Sâbilikteki *Dmuta* doktrini buna örnek olarak verilebilir. Buna göre yeryüzünde günah, ölüm ve kötülük mekanına atılan ruhların ilahi alemde bir eşi, bir sureti vardır. Yeryüzü ve beden hapishanesinde tutsak olan ruhların aksine ilahi alemdeki bu eşler günah ve ölümden özgürdür. Ruhlar süfli yeryüzü ve beden tutsaklığından kurtulup ilahi aleme yükseldiklerinde bu ilahi eşleriyle birleşip bütünleşirler.⁸⁰

Pavlus'un kozmoloji ve antropolojiye ilişkin düşüncelerinde de Gnostik yaklaşımların varlığı dikkati çekmektedir. Mektuplarında Pavlus, bu alem ve gelecek alemden bahseder.⁸¹ Ona göre bu alem ya da dünya Tanrıyla düşmanlık içindedir; Tanrının egemenliğine karşın kendi saltanatının peşindedir. Dolayısıyla bu alem Tanrının gazabının muhatabıdır ve Tanrı tarafından yargılanacaktır.⁸²

Pavlus, bu dünyanın tanrısının Şeytan olduğunu vurgular.⁸³ Ayrıca o, "yöneticiler", "güçler", "egemenler", "melekler" ve benzeri isimler verdiği şey-

79 "Hacer, Arabistan'daki Sina Dağı'nı simgeler. Şimdiki Kudüs'ün karşılığıdır. Oysa semavi Kudüs özgürdür, bizim anamız odur". Galatyalılar 4:25-26.

80 Bkn. Drower, *The Mandaean of Iraq and Iran. Their Cults, Customs Magic Legends and Folklore*, ss.54-56; Buckley, J.J., "The Mandaean Sital as an Example of the Image Above and Below, *Numen*, 26, 1979, s.189.

81 Efesliler 1:21.

82 Bkn. Bultmann, "Paul", s.151.

83 2 Korintliler 4:4.

tani güçlerin bu dünyaya hükümrân olduklarını ifade eder.⁸⁴ Ona göre dünya, kötülük ve günah ile buna bağlı olan ölümün mekanıdır. Esasen dünyadaki var oluş Şeytan ve dostlarından oluşan kötü güçlerin esaretinden başka bir şey değildir. Yeryüzünde cari olan kutsal yasa da günahın ortaya çıkması ve bu esaretin sürdürülmesi amacına yöneliktir. Pavlus'a göre kutsal yasa, ruhsal güçlerce, meleklerce verilmiştir.⁸⁵

Burada Pavlus'un maddi aleme yönelik tanımlamaları, diğer Gnostik geleneklerin konuya ilişkin yaklaşımlarıyla bir bütünlük arz etmektedir. Gnostisizmde maddi aleme karşı tavır ve bu aleme yönelik negatif nitelemeler oldukça önemlidir. Tüm Gnostik sistemlerde bu dünyanın -Pavlus tarafından dile getirildiği gibi- kötülük güçlerince, Şeytani varlıklarca veya ilahi alemden atılmış ya da düşmüş ruhsal varlıklarca yönetildiği düşünülür; maddi alemin -ilahi alemin aksine- günah, kötülük ve ölüm mekanı olduğuna, her türlü şer gücü ihtiva ettiğine inanılır. Dolayısıyla Pavlus'un maddi alem ve güçlerine ilişkin bu yaklaşımlarına Gnostik bir temanın hakim olduğu açıktır.⁸⁶

Pavlus'un insana yönelik olarak kullandığı "beden", "can ya da nefis" ve "ruh" kavramları da Gnostisizmin antropolojisiyle karşılaştırmaya değerdir. İnsanı tanımlarken genellikle ruh ile beden arasındaki bir düalizme yer veren Gnostik geleneklerin bazılarında bu iki zıt unsurun (bedenle ruhun) yanı sıra üçüncü bir unsura daha yer verilir. Bu candır. Örneğin Sâbiî Gnostisizmde insanı oluşturan unsurlar olarak Pagria, Ruha ve Nişimta'dan bahsedilir. Bedene tekabül eden Pagria varlık itibarıyla kötüdür ve kötülük alemine aittir; ölümle birlikte ait olduğu kendi mekanına, yeryüzüne döner. Nişimta ise yeryüzü ve

84 Bkn. 1 Korintliler 2:6, 8; Efesliler 2:2; Koleseliler 1:16.

85 Galatyalılar 3:19. Krş. Romalılar 7:12, 14. Ayrıca bkn. Bultmann, *Theology of the New Testament*, c.1, s.174; Bultmann, *Primitive Christianity in its Contemporary Setting*, s.190. Pavlus'un, kutsal yasanın meleklerce verilmiş olduğu düşüncesi, Yahudi Gnostisizmle ilişkili olabilir. Bazı Yahudi Rabbinik kaynaklar, Minim diye adlandırılan çeşitli Yahudi heretiklerin, melekleri ortodoks Yahudi düşüncesinden ayrı değerlendirdiklerini rivayet ederler. Rabbinik kaynakların konuyla ilgili polemiklerinden bu grupların, melekleri dünyanın ve insanın yaratılmasında aracı unsurlar olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Bkn. Quispel, G., "The Jung Codex and its Significance", *Gnostic Studies I*, İstanbul 1974, ss.17-18.

86 Armstrong da Pavlus tarafından kullanılan dünyevi egemenlere yönelik kavramlarla Gnostik terminoloji arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Bkn. Armstrong, K., *A History of God. From Abraham to the Present: the 4000-year Quest for God*, London: Mandarin Paperbacks 1993, s.113.

beden hapisanesinde tutsak olan ruhu, yani insanın gerçek ben'ini ifade etmektedir. Kurtuluşla birlikte Nişimta, bedeni terk ederek kendi asıl vatanı olan ilahi aleme yükselir. Diğer taraftan Ruha ise bedeninin maddi aleme yönelik arzu, istek ve benzeri duygularını ifade eder. Genellikle ölüm hadisesinde bu da bedenle birlikte ölür ve yeryüzüne döner. Ancak bazı durumlarda, inanan insanların bedene göre yaşamaya direnerek kurtuluşu hak ettikleri durumlarda Ruha da Nişimta ile birlikte ilahi aleme yükselerek kurtulur.⁸⁷

Pavlus antropolojisinde, insanın beden, can ve ruh ile ilişkili bir varlık olarak ele alınması, Sâbîlik gibi Gnostik geleneklerde görülen üç unsurlu insan anlayışıyla tam olarak uyuşmamaktadır. Ancak bununla birlikte bazı dikkat çekici paralelliklerin bulunduğu da bir gerçektir.

Örneğin, yukarıda vurguladığımız gibi Pavlus'a göre beden, tamamıyla olumsuz niteliklere sahip olup insanın Tanrıdan ve kurtuluştan uzak yönünü ifade etmektedir. Pavlus'un beden anlayışı bu yönüyle Gnostisizmin anlayışına paraleldir. Pavlus'a göre beden, bir yönüyle insanın hayvani yönünü, günahkarlığını ve ölümlülüğünü temsil etmektedir. Dolayısıyla, Pavlus'a göre bedene göre yaşamak günah ve ölüm demektir.⁸⁸ Diğer yönüyle beden, -Bultmann'ın ifadesiyle- insanın dünyaya yönelik geçiciliğini ve tarihselliğini ifade etmektedir. Bu çerçevede Pavlus, İbrahim'in beden yönüyle Yahudilerin babası olduğuna dikkat çekmekte⁸⁹ ve Rab İsa Mesih'in de "bedene göre Davud neslinden olduğunu"⁹⁰ söylemektedir.

Pavlus düşüncesinde can (ya da nefis) ile ruh kavramları arasındaki farklılık da Gnostisizm ile karşılaştırma açısından dikkat çekicidir. Bazı ifadelerde Eski Ahit'teki gibi "her can" terimi "her insan" anlamına kullanılsa da Pavlus'a göre can (soul), geçici ve tarihsel insanın yeryüzüne bağlı hayatıdır; yeryüzündeki tarihsel insanı temsil eden beden gibi o da ölümlüdür. Dolayısıyla can, insanın gerçek varlığı anlamına gelmez.⁹¹ Diğer taraftan ruh (spirit) insanı kurtuluşa kavuşturan ilahi özelliğe sahip bir unsurdur. Yukarıda vurguladığımız gibi bu, yeryüzüne ait bedeninin aksine tamamıyla pozitif nitelikleri haizdir. Pav-

87 Bkn. Gündüz, *Sâbîler Son Gnostikler*, ss.127-128.

88 Romalılar 7:5, 8:13.

89 Romalılar 4:1-17.

90 Romalılar 1:3, 9:5.

91 Bkn. Bultmann, "Paul", s.154. Krş. Romalılar 2:9, 13:1.

lus'a göre insan "bedene göre değil" ancak "ruha göre" yaşadığı takdirde kurtuluşa ulaşabilir. Zira, yönü Tanrı'ya dönük olan ruh sayesinde insan günah ve ölüme karşın ölümsüzlüğe ulaşabilir. Yine yukarıda ifade ettiğimiz gibi, ölümlerle birlikte beden ve can yok olurken ruh ölümsüzdür. Ruh ile kurtuluşa erişen insanın bedeninin ölümü sonrası bürüneceği beden, dünyasal değil ruhsal bir bedendir.

Pavlus, can ile ruh mukayesesi konusundaki polemiginde Adem-İsa örneğini de kullanır. Korintlilere birinci mektubunda, Eski Ahit'teki bir ifadeden hareketle ilk insan Adem'i "yaşayan bir can", Son Adem diye de adlandırdığı İsa'yı ise "hayat veren bir ruh" şeklinde niteler. Ona göre Adem, topraktan olmayı, dünyeviliği ve doğallığı, İsa ise ruhsallığı ve ilahi alemde olmayı temsil etmektedir. İnsanın taşıdığı can, topraktan olan Adem'den miras aldığı yapıdır.⁹²

Pavlus'un, insanın düşüşüne ilişkin ifadelerinin de geri planında Gnostik bir yaklaşım görmek mümkündür. Pavlus'a göre günah ve ölüme neden olan şey Adem'in suçu, söz dinlemezdilidir.⁹³ Bir tek insanın, Adem'in suçu nedeniyle insan yeryüzüne mahkum olmuş; yaratılış yozlaşmaya köle edilmiştir.⁹⁴ Böylelikle günah ve ölüme mahkum edilen insan uykuya dalmış, sersemlemiş bir haldedir. Günah ve ölüm çemberini kırabilmesi için, onun bu uykusundan uyandırılması gerekir. Pavlus Efeslilere hitap eden mektubunda bunu, şu ilahiyle dile getirir:

"Uyan ey uyuyan

Ölümden diril

Mesih sana ışık saçacak"⁹⁵

Yine o, Romalıları ve Selaniklilere mektuplarında artık "uykudan uyanma zamanının geldiğini" vurgular.⁹⁶ Uykudan uyanma ise insanın kendisini çevreleyen geceyi ve "karanlığı üzerinden sıyrıp atması ve ışığın silahlarını kuşanması" ile iman vasıtasıyla "Rab İsa Mesih'i giyinmesiyle" gerçekleşebilir.⁹⁷

Pavlus teolojisinde görülen, insanın düşüşü, günah ve ölüme tutsaklık içerisinde sarhoşluğu ve uyandırılması gerektiği motifleri, tamamıyla Gnostik bakış açısını yansıtmaktadır. Zira Gnostisizmde de insan yüce Tanrı'dan uzaklaşma neticesi olan dü-

92 1 Korintliler 15:45-50.

93 Romalıları 5:12, 19.

94 Romalıları 5:18, 8:20-21.

95 Efesliler 5:14.

96 Romalıları 13:11; 1 Selanikliler 5:6.

97 Romalıları 13:12, 14.

şüş ile kötülük dünyasında günah ve ölüme tutsak olmuş bir mahkumdur; düşüşün sarhoşluğunu üzerinde taşımaktadır. Ancak kurtuluş için insanın uyandırılması, kendisinin ve çevresinin gerçek mahiyetini düşünmeye, kavramaya sevk edilmesi gereklidir.⁹⁸

Mektuplarında Pavlus'un "bilgi", "gizli, sırlı bilgi"ye yaptığı vurgu da Pavlus düşüncesindeki Gnostik terminolojiye bir diğer örnek olarak verilebilir. Pavlus kendini ilahi bilginin/hikmetin sırlarına sahip olarak değerlendirir. Korintlilere mektubunda, sahip olduğu bilginin, bu çağın (yeryüzünün) ve içindekilerin bilgisi olmadığını, bunun Tanrı'nın gizli sırlı bilgisi olduğunu vurgular.⁹⁹ Yine Pavlus, bu gizli bilginin maddi aleme egemen olan yöneticiler/önderlerce bilinmediğinden, bunların Ruh aracılığıyla yalnızca kendilerine (Pavlus ve cemaatine) bildirildiğinden bahseder.¹⁰⁰ Pavlus'un sözünü ettiği bu bilginin kurtarıcı İsa Mesih bilgisi olduğu açıktır.¹⁰¹ Gnostik geleneklerde de gizli bilgi doktrini oldukça önemlidir. Gnostisizme adını veren Gnosis (bilgi, hikmet), yalnızca Gnostiklerce bilinebilen, maddi alem ve bu alemin yöneticilerince anlaşılmayan bir bilgidir. Gnosis, ilahi aleme yönelik hakikatin, kurtuluşun bilgisidir.

Son olarak, Pavlus'un bazı ifadelerinde cemaatine evlenmemenin, kendisi gibi kalmanın daha doğru olduğunu söyleyerek bekaretin önemini vurgulamasıyla, bazı Gnostik geleneklerin asketik yaşantı çerçevesinde evlenmemeyi esas alması arasındaki benzerlik de dikkati çekmektedir.¹⁰²

98 Bkn. Jonas, *The Gnostic Religion*, ss.62-75; Bultmann, *Theology of the New Testament*, c.1, s.174.

99 1 Korintliler 2:6-7.

100 1 Korintliler 2:7-10, 8:1.

101 Krş. Filipililer 3:8-11.

102 Bkn. 1 Korintliler 7:1, 7-8. Asketizmin Gnostisizmdeki yeri için bkn. Jonas, *The Gnostic Religion*, ss.46vd; Filoramo, *A History of Gnosticism*, ss.185vd.

